

Невена С. МИТРОВИЋ\*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет

## НАЦИОНАЛНЕ ИДЕЈЕ У МЕЂУРАТНИМ ЕСЕЈИМА ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ

*Апстракт:* Основни циљ рада јесте истраживање модалитета у оквиру којих Исидора Секулић обликује своју представу о (српској), националној заједници, њеној историјској динамици и темељима, као и начин на који интерпретира њену прошлост и културно-политичко наслеђе. Тумачењем есеја писаних у међуратном периоду настојаћемо да расветлимо ауторкину, урођеност или удаљеност од историјски актуелног тренутка, као и посебности које се у њеном мисаоном систему јављају, а које се препознају као друкчије у односу на есеје с почетка друге половине XX века. Рашчитавање ранијих есеја показало је ауторкино непрестано кретање између културности и борбености као могућих принципа који би обезбедили националну слободу. Ослобођење српских простора остварено током Првог и Другог балканског, као и Првог светског рата условило је проширење посматраног хоризонта, што ће у међуратним есејима бити видљиво преваходно кроз проблематизацију одреднице *мали народ*, концептуализацију *расној* и искорака у балканистички дискурс.

*Кључне речи:* Исидора Секулић, есеј, национализам, национални идентитет, културно наслеђе, колективно сећање

Систематско разматрање различитих праваца развоја националне мисли у опусу Исидоре Секулић омогућено је већ њеним првим есејима, писаним у последњој деценији XIX и првој и другој деценији XX века. У том распону времена откривају се два основна чиниоца која национализам творе, а то су културност и борбеност. Кроз рашчитавање концепата изложених у есејима *Шта су Србину јусле* (1894), *Културни национализам* (1912–1913) и *Крвави национализми* (1922) постаје јасно да се ауторка стално одмицала и изнова приближавала наведеним чиниоцима, настојећи да пронађе равнотежу између сопствене потребе, потреба пројектованих на заједницу и потреба изводљивих у конкретном историјском тренутку.<sup>1</sup> У том смислу речи, посебну пажњу завређује колебљивост у тумачењу функционалности борбености, односно несигурност у вези са њеним значајем, позицијом и могућностима у оквирима националног опстанка. Наведена недоумица нарочито долази

\* Студент мастер студија, ORCID 0009-0008-1759-9984, [mitroviccn@gmail.com](mailto:mitroviccn@gmail.com)

1 О томе смо опсежније писали у: Невена С. Митровић, „(Д)оживљена земља: транспозиције концепта културног национализма у раним есејима Исидоре Секулић“, *Годишњак Кайшеде за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, vol. 19, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 2024, стр. 263–276.

до изражаја у есејима насталим током Првог и Другог балканског рата, онда када ни сам историјски контекст није пружао довољно уверења у потребу за активном борбом. Избијањем Првог светског рата однос према борбености постао је још сложенији, а борбеност се, као елемент националног идентитета, све више удаљавала од њене мисли, сада концентрисане на културни национализам као једини плодан пут за опстанак заједнице. Ипак, стварање Краљевине Југославије, заједно са политичким и друштвеним процесима који су се на Балкану одвијали током двадесетих и тридесетих година, оставили су дубок траг у њеном разумевању односа према сопственом народу, али и култури уопште. Есеји настали током ових деценија откривају упорност да се мисаони процеси доведу до кристализације, чиме ауторка одлучно показује своју потребу за повезаношћу са догађајима сопственог времена. У овом периоду мисао Исидоре Секулић достигла је врхунац своје напетости, што ће бити разматрано кроз тумачење есеја *Проблем малој народа* (1932) и *Балкан* (1940).

Промишљање о судбини малих народа Исидора Секулић утемељила је у класификацији Артура Шопенхауера, према којој је човеков идентитет саткан од три елемента – онога што *јесће*, што *има* и што *изгледа*. Наведене категорије видела је применљивим на идентитет националних заједница. Крећући се тим путем, народе ће поделити на велике и мале, концентрисањем на разлике међу њиховим основним компонентама:

„Код великих народа [...] заступљене су све три серије поменутих капитала. [...] велики народ оно што има то често и јесте; и, што је још важније, оно што изгледа, то и јесте, и у том смислу и има“.

„Мали народ, дакако, такође нешто има и јесте. Али, безначајан, или мало значајан као држава и култура, он вреди што вреди само са својим расним особинама, са својом расном а не културном индивидуалношћу“. (Секулић 1941: 119)

Природа великих народа одређена је, дакле, инхерентним идентитетом, који није искључиво материјални већ и дубоко укореван у различитим (ауто)перцептивним структурама, што даље условљава сложену интеракцију између објективне датости и субјективних интерпретација. (Ауто)перцепција великих народа тако не укључује само рефлексију њихове реалне егзистенције већ и начин на који се та егзистенција пројектује у колективни простор. Ипак, ауторка ће (ауто)перцепцију разумети као неретко директно везану за њихову стварну суштину, чиме претпоставља да се идентитет великог народа види као стабилан и чврст. Чак и када он то није, када „нити има нити јесте, него само изгледа“ (Секулић 1941: 119), то се види као свесна одлука, стратегија или калкулација народа, а не као сплет околности или спољашњи преокрет. Ако упоредимо мисао о великим народима с мишљу о малима, чини се да је оно што обезбеђује предност видљиво у домену културног. У домену могућности и способности да се култура не само одржи већ и активно развија на ширем, глобалном плану. На тај начин култура престаје да буде искључиво инструмент самосвесног идентификовања и почиње да трансцендира националне границе. Треба нагласити да овај есеј доноси унеколико друкчије семантичко поље обележено термином *култура* у односу на есеј

*Културни национализам.* Док је у ранијем од националне заједнице очекивано да одабере мирнодопски национализам „који је и по суштини и по облику чиста, висока култура“ (Секулић 1966а: 120), у доцнијем се култура види као пут који може бити примаран тек онда када су сви други (пред)услови подмирен – материјални, економски, друштвени, политички, а напослетку и географски. Позиција великих народа у светском поретку обезбеђена је свим наведеним корацима, чија чврста увезаност обезбеђује простор за свесно културно делање. И не само то, она омогућује стварање културе која комуницира и која се даље активно развија. За разлику од великих народа, мали народи разумеју се као они који до културне индивидуалности не могу да дођу. Условљени приликама у којима живе и дишу, географским простором на ком су позиционирани и ширим политичким оквиром, они имају културу која се разуме као *расна*. Поље њеног деловања ограничено је на локално, на делање и стварање за себе:

„[...] та вредност остаје локализована, не прелази у интересне функције света, јер мали народ живи, тако да се изразимо, у међународној самоћи. У самоћи се, додуше, стичу знатни квалитети; али у истој тој самоћи се и губе квалитети, и често и они урођени. Самоћа више чува расу него што развија државу и културу“.  
(Секулић 1941: 119)

На првом месту ваља се зауставити на термину *расно* и начину на који се његова вредност променила у односу на ранији есеј *Култи силе* (1912). Сажимајући борбено и вољно, апсолут силе израста до „нечег ванличног, ванпаметног, великог, страшног, силног и светог“ (Секулић 1966б: 112), до идеје расног. Расно тако указује на страдалничко у искуству српског нација у трајању, као и на вековима живом импулсу ка отпору. С друге стране, сматрајући да је култура малог народа сведена на расно, ауторка у доцнијем есеју културу унеколико изједначава са народним, можда чак и фолклорним. Самеравањем великих култура са малима она долази до становишта према ком су утицај и делатно поље српске културе ограничени на сопствени простор, из ког, узимајући у обзир геополитичке процесе, нису способни да искораче. Мала култура се тако успоставља као култура ограничене способности за искорак изнутра, а последично и искорак ван националних граница. И даље од тога, њени културни и интелектуални изрази виде се као покретљиви искључиво унутар унапред утврђених граница. Ипак, ако се у виду има тренутак у ком есеј настаје – 1932. година – незаобилазно се долази до питања да ли је и ако јесте, у којој мери, ауторка суштински била урођена у (национални) историјски тренутак у ком ствара? Авангардне тенденције, приметне у српској књижевности још од почетка двадесетих година кроз *Бурлеску јосиодина Перуна боја јрома*, а свакако даље развијане током двадесетих и почетка тридесетих, у пуном смислу речи подривају становиште према ком српска култура остаје окренута самој себи и својим традиционалним формама. Како је у критици већ запажено, о авангардном покрету може се говорити као о првом покрету у ком је српска култура апсолутно пратила европске токове. Она се ни у ком смислу није дала разумети као инертна. Ауторкино флуидно схватање расног тако представља врсту препреке не само у тумачењу већ и у утемељености њене мисли у ономе што је историјско *сада*.

Ако се расно сведе на народно, поставља се питање да ли је српски народ као културно биће сведен само на оно што припада дискурсу народног? Свакако, става смо да се тридесете године не могу перципирати као период у ком народна култура има примарну позицију. У том временском распону српска култура већ има изграђену и грађанску елиту и елиту која је неретко деловала ван оквира званичне грађанске културе, које обликују културни живот и настоје да утичу на осмишљавање и трасирање потенцијалног правца у ком ће се српска култура кретати, што се види и у напорима традиционалиста и у напорима авангардиста. Проблематизација расног биће додатно усложњена нешто касније у есеју, када ће му бити придружен и појам традиције:

„Велики народи обично почињу са тражењем и мерењем традиција код малог народа, и свршују са неналажењем онога што траже. И објављују: да је то народ без традиција, дакле сасвим примитиван народ. Ти велики народи заборављају да се без традиција не може бити никаква индивидуалност, па ни расна [...]“ (Секулић 1941: 120)

Расно и традиција тако постају тачка додира онога што народ јесте и онога како народ изгледа, при чему други пол припада пољу које у немалој мери одређује велики народ. Његов изглед је „зависан од утиска и оцене великих народа, или једног народа, од туђинаца“ (Секулић 1941: 120). Оно што је за нас на овом месту од примарне важности ипак је начин на који ауторка разуме и уобличава два појма од којих смо почели. Њихово уланчавање изнова доводи до проблема дефинисања расног у његовој целости. Ако су они неодвојиви и ако је традиција оно у чему се виде одсјаји „животног плана, воље за редом и начелима припитомљавања друштва и схематизовања егзистенција“ (Секулић 1941: 120), на шта се расно по себи своди? Да ли се оно онда помера у домен појединачног или урођеног? Да ли је оно сводљиво на менталну карактеризацију припадника једне културе и њиховог приступа животу уопште? Чини се да се на ова питања, на основу сагледаних есеја, не може дати коначан одговор. У том смислу речи разрешење нуди есеј *Наша народна љесма у Укуовој јодини* (1938), у ком се ауторка удаљава од импресија, а приближава чвршће изграђеном вредносном систему у ком се почетна премиса аналитички разлаже и до краја изводи. Видевши епску поезију као једно од главних обележја српског културног кода, Исидора Секулић нагласиће да је у њој садржано „све добро и рђаво наше расе“ (Секулић 2023а: 45) (подвукла Н. М.):

„Шта је то раса? То је онај црвени конач који се нигде не прекида, који почиње од нечег вајкадашњег што је водило нама, па ће се свршити са последњим нашим у последњем човечанском“. (Секулић 2023а: 45)

Расно, виђено као црвени конач, успоставља се као везивно ткиво српског колективног памћења, као симбол непрекинутог везивања историјских, духовних и културних етапа које су проживљене. Та нит претпоставља дуго трајање, што имплицира да је време у коме се траје историјско, време нечег *вајкадашњег*. Нит која се прожима кроз све што се историјски заједнички *ишло* и наставља да се

пролази. Српско колективно биће тако се читава као оно које поседује свест о вечној природи историјских избора – бити или не бити део вредносног система наслеђеног већ дефинисаним националним кодом. Црвен конац, који се протеже кроз „расну природу нашу и земље наше“, није се прекидао ни онда када је „народ резигнирао и робовао“ (Секулић 2023а: 45). Народ ком предаја никад није била могућност и ком резигнација никад „није у карактерима“ (Секулић 2023а: 45), тако се конституише као парадигма непопустљиве мембране против сваке врсте потчињавања, с обзиром на то да у његовом коду лежи дубоко усађена идеја о борби као онтолошкој неизбежности. Та отпорност не види се као резултат пуког народног хероизма, већ културолошких налога који проистичу из онога што се од предака наследило, онога што је кроз историјска искуства српски национ обликовао као заједницу утемељену на принципу трајног (само)опредељења. Заједницу у којој пораз никада није доживљен као коначан, већ као привремен, као епизода у историји колективног постојања, епизода кроз коју се жртвом мора уздићи у раван трансцендентног. Оно што омогућава претрајавање тако се види у „заповест[и] из дубина“, ономе што произилази из „расних нагона, [из] националног опредељења“ (Секулић 2023а: 45). Националног опредељења које је „знало за разлику између спољашње и унутрашње слободе“ (Секулић 2023а: 45). Један од његових темеља види се у филозофији опстанка, условљеној вековним историјским околностима које су пред српски народ постављале изазове немогуће природе – како постојати и онда када се чини да се право на постојање одузима? Такве историјске околности у свести ове заједнице ипак нису биле довољне да поколебају народну веру у обнову, напротив, оне су неретко служиле као позив за обнављање унутрашње виталности. Проосећајући да се суштина националног културног кода крије у народној песми, ауторка ће отићи и корак даље него у свом првом написаном есеју *Шта су Србину јусле* (1894). Пет деценија касније, зрелошћу мисли назначиће да су „хероји наши за спољашње слободе били [су] увек и борци за унутрашњу слободу, слободу која чезне за светашћу и лепотом“ (Секулић 2023а: 45). Императив слободе, дакле, излази ван оквира политичке и територијалне борбе за опстанак и обухвата духовно и морално опредељење. Спољашња слобода не види се као коначни циљ, већ као средство за очување унутрашње слободе, која је више од појединачног, личног избора. Она припада домену колективног настојања да се дође до *свештој* и *лейој*, креће се како би успела да „оплемењава и оморалисава оно што није лепота и морал“ (Секулић 2023а: 46). У том смислу речи ауторка се изнова, након есеја *Видовданска идеја* (1911), усмерава ка вредносном систему који у себи садржи косовски завет. Завет чије је средиште истрајност у борби, борби која као исходиште има духовно и естетско узвишавање. Завет који, према речима Радована Самарцића, не подразумева „згушњавање историјске материје у мит“ него „преображај у оно свеукупно искуство које одређује пут у будућност“ (Самарцић 1990: 45). На основу прочитаног, чини се да у визији Исидоре Секулић српска национална заједница, на нивоу колективне свести, постоји као трајно обележена способношћу да се изнова и изнова регрупише, препозна дубљи смисао властите борбе, и то не само у границама материјалног света већ у ширем, космичком оквиру. Она неисцрпно проналази нова значења за своју опстојаност,

уверена да је борба већа од тренутних историјских околности. Такав однос према историји, народа који уистину јесте *историјски*, јасно одражава филозофију постојања која не пристаје на компромис и која утемељује своју судбину у ономе што припада домену духовних вредности. Неприсутност резигнације у српском карактеру проистиче из тога што колективни одговор не може бити предаја стога што би било који вид предаје означио не само губитак суверенитета већ и губитак самог бића заједнице.

Есеј *Проблем малој народа* пред нас поставља и други изазов, који се огледа у концептуализацији српског народа као малог народа. Чак и даље од тога – проблем не лежи само у томе да ли се српски народ види као мали већ и у томе на који се народ уопште мисли, с обзиром на то да је позиција из које ауторка сагледава позиција појединца који живи у Краљевини Југославији. Имајући то у виду, перспективу видимо као унеколико замагљену – Краљевина Југославија није била мала територијом коју захвата, бројност њених становника није била незнатна у контексту европских држава тог времена, као што нису били ни културно-политички домети који надиласе државне границе. Опет, чак и ако је народ који се адресира српски народ, мора се нагласити да је он у оквирима новостворене државе био најмногољуднији. Тако сагледан, термин *мали народ* наводи нас на преиспитивање ауторкиног разумевања политичке позиције народа о коме говори. Чак и када се перспектива временски врати уназад, на саме почетке XX века, увиђа се да напори српске интелигенције да артикулисању свог места у европским оквирима нису водили ка перципирању сопственог народа као малог. Штавише, у њеним напорима види се тенденција да се на свести о традицијама српске средњовековне државности створи импулс који ће Србима омогућити да се наметну као релевантан фактор на простору југоисточне Европе, што је идеја коју је и Краљевина Југославија имала за своју премису. Недовољну конкретност термина *мали народ* ауторка ће и сама осветлити у каснијем делу есеја:

„Мали народ је чудан појам. Понекад он стварно и није мали, само изгледа мали; у ствари је миран, врло стрпљив и конзервативан фрагмент неког великог народа, или неке расне групе; и свестан је да је то. Други пут опет он није ни мали ни велики, него је заправо само квасац народа, суштина расна, вечито ренесансни елемент, народ који твори народ.” (Секулић 1941: 122)

Идеја о народу који твори народ враћа нас изнова на есеј *Култи силе*, у ком се конституише мисао о постојању или пак потреби за постојањем онога што је у свести једног народа изван времена, вечно. Ванвременско у том се смислу речи поставља у хоризонт са расним, при чему се расно, можда први пут у овом есеју, указује у нешто видљивијим координатама. Оно је најдубљи, често скривени, исконски императив за животом, егзистенцијом и вечним обнављањем, чак и онда када су прилике усмерене ка његовом поништењу. Такав народ често живи „под сасвим нарочитим биолошким условима”, што даље имплицира његову позицију „на крају сваке цивилизације” (Секулић 1941: 122). Пројектовање перцепције малих народа у визури великих тако свој одсјај има и у ауторкиној мисли. Непрестано колебање између доживљавања сопственог народа као малог и онога што велики народи

претпостављају продубљује тежину критичког самеравања изложеног. (Дуго)трајни положај усамљености малих народа на тај начин условљава њихово непрестано кретање „између две равнотеже, једне која пролази, друге која настаје” (Секулић 1941: 122). Тиме се долази до онога што препознајемо као средишњу тачку есеја, али и средишњи чвор у ауторкиној мисли – до појма граничности. Граничности која за ауторку мале народе чини васељенским, а не европским. Мали народи конфигуришу се у непрестаној натегнутости између онога што јесу и што могу бити. Та натегнутост је „играње на ивици ножа, [то је] блескање и гашење у капљици росе” (Секулић 1941: 122).

Жеља за продирањем у оно што чини позицију сопственог народа наставиће се и у току четрдесетих година, у којима ће настати есеј који би се могао сматрати врхунцем есејистичке мисли Исидоре Секулић, *Балкан*. У ком погледу? Не само да се ауторка приближила прецизнијем одређењу сопственог већ је свесно одабрала да га смести у шири културно-политички контекст, утемељен на новој перспективи у науци, омогућеној радом француских Аналиста Марка Блока и Лисјена Февра. Њихови доприноси најпре се сагледавају у оквирима напретка историографије и уопште перспективе која се бира при интерпретацији прошлости. Ипак, они се на половини прошлог века шире и на друге области хуманистике, нагнајући тако мислиоце да при приступању проблемима користе ширу лезу потенцијалних становишта. У том погледу нарочито плодним показало се географско-социолошко становиште, са ког ће мислиоци неретко кретати на пут одгонетања историјских процеса. Треба нагласити да се на овај начин успостављено мултидисциплинарно полазиште примењује и пре Блока и Февра, и то у српском културном простору, у истраживањима Јована Цвијића. Пишући о човеку Балкана, на крају XX века, политиколог Пасхалис Китромилидес нагласио је да је претпоставка балканског менталитета први пут изложена 1918. године, у Цвијићевом делу (Kitromilides 1996: 163–191). Из такве позиције израћа и есеј *Балкан*, који, како наглашава Ђорђе Ј. Јанић, представља ауторкин највише политички текст (Јанић 2014: 239). Та политичност огледа се не само у проширеном пољу сагледавања, које у себе укључује оно што се као балканско види у трајању већ и у интерполацији различитих полазишта. Трасирање онога што Балкан јесте или би пак требало да буде, ауторка ће почети његовим географским позиционирањем:

„Полуострво, нарочито кад је витко и вретенасто, дакле много отргнуто од згрудваног континента и згрудваног људства, то је заиста засебан свет. По свему засебан: по клими и егзистенцијама живих бића, по чудним путевима који са стена падају у море и галије; по духу и култури, по вери, по друштву и политици”. (Секулић 2023б: 52)

Ако есеј *Балкан* поставимо у развојну нит ауторкине мисли, чини се да бисмо можда могли да се приближимо њеном поимању расног. Оно се више не ситуира само у народно, фолклорно или емотивно већ се указује као амалгам свих наведених елемената. Стога је и било важно почети од географско-биолошког позиционирања балканских народа – они не условљавају само геополитичку позицију у европском и светском контексту, него и активно делују на (само)обликовање

културе и духа. Идеје Јована Цвијића (в. више у: Цвијић 1987) и Исидоре Секулић видимо као комплементарне на основу онога од чега полазе у портретисању не само Балкана већ и менталитета човека са Балкана. У њиховим идејним регистрима полазишна тачка и средишње место припада осветљавању амалгама који чине интеракција географских фактора, историјских искустава и културних пракси јединствених за посматрани простор. Тек сагледани заједно, ови елементи творе оно што се у народу види као најаутентичније ми, наше расно. Егзистенцијална самоћа из есеја *Проблем малој народа*, која је могла да доведе и до стања делања и до стања не-делања, тако се помера у виши регистар. Расно се не сагледава у дискурсу одређености туђим идентитетским, него се самообјашњава конфигурисањем Балкана као засебног света. С друге стране, присуство великих народа и даље је, и те како, осетно. У њиховом односу према „мањим” народима сада се види потреба да у њих учитају оно што за своје добро сматрају потребним:

„Полуострва много апсорбују, резервоари су. На полуострвима, стога, изводе се многе промене, врши се у току времена велики број експеримената, теоријских и практичних, у области чисте мисли, културног рада, државних устројстава, политичких метода“ . (Секулић 2023б: 52)

Истакнути исечак не рашчитавамо само кроз перспективу самосталне потребе народа да се (пре)осмишљава онда када постаје историјски свестан и када стекне разумевање за сопствену граничност већ и кроз начин на који га доживљава већи народ. Прецизније, не само начин на који га доживљава, него и начин на који га за сопствене потребе користи. Балканско полуострво тако се осликава као простор у који су велики народи неретко учитавали своје планове, на коме су испробавали моделе и друштвено-политичке системе. Тако ће се Балкан у ауторкиној мисли, иако виђен и као засебан свет на основу својих јединствености, ипак удаљити од позиције другости. Позиција другости, односно балканистички дискурс, есенцијализује Балкан као вечно друго унутар Европе, обележено разнотоним партикуларизмом и врстом заосталости. Разумевши Балкан као резервоар који апсорбује, ауторка ће у великој мери направити отклон од такве позиције. Не само да Балкан није друго већ се показује као разнолико и сложено тло, чија је историја испреплетана са већим, европским и глобалним процесима. У контекст европског света Балкан се дубље поставља осветљавањем својих веза са грчким и византијским наслеђем:

„Када људи и књиге кажу: Грчка, Византија, некако тако кажу као да је Грчка лебдела међу облацима, а Византија у маглама Ориента, час прним и пакленим, час светлацавим и тамјанисаним. Међутим, једно и друго је Балкан, био и остао, по директном крвном и идејном наследиству у народима који живе на Балкану од старина.“ (Секулић 2023б: 53)

Балкански народи, дакле, виде се не само као становници некадашњих грчких и византијских простора, него и као они у чије се културне моделе утиснула традиција двају култура. Није реч само о утискивању и даљем преношењу традиције

– реч је о томе да се грчки домети у уметности, филозофији и политици, као и византијски у погледу државне структуре, доимају као балкански продукт. Дакле, између двају култура и Балкана постоји двосмеран однос. Теоријски оквир разумевања ових наслеђа тако обухвата не само историјске наративе него и трајни утицај идеја, вредности и културноисторијских пракси. Грчка у ауторкиној мисли није искључиво претходница западноевропских култура, а ни Византија није неодређени далеки, други или Исток. У оној мери у којој је обликовала тло, и тло је обликовало њу, остављајући притом гласовиту поруку генерацијама које живе. Такву перцепцију Балкана ауторка ће уклопити у оно што разуме као императив историјског сада – потребу за заједничком, балканском државом:

„Државе и народи на њему, као у један брод укрцан, морају имати један општи политички проблем и политички идеал, ма колико иначе разноврсни били. Балкан долази у обзир пре свих држава на Балкану, када год је моменат тежак и опасан, свеједно да ли опасан политички или културно.” (Секулић 2023б: 53)

Исидора Секулић враћа се на овај начин ономе што је од најранијих есеја у њеном вредносном систему приметно, а то је најдубље схваћено колективистичко начело. С тим у вези, треба нагласити да се оно, у складу с ониме што дати тренутак налаже, преобликује. Крај четврте и почетак пете деценије XX века не дозвољавају јој да колективно заустави на границама једног народа или државе јер се таква концепција види као истрошена. Тренутак захтева ширење колективног у погледу јачег уланчавања свих оних народа који у себи носе сличан или исти културни капацитет, а даље од тога и геополитичко искуство у трајању. У том регистру ауторка се присећа Аристотелове *Полијтике* и потребу да се универзални, заједнички циљеви поставе испред појединачних, при чему се појединачно односи на захтеве једног балканског народа, а не на захтеве једног човека. Не само да се целини даје предност у односу на део већ се нијансира и мисао о постојању колективног у вишем регистру, у регистру постојања у трансцендентном, пре и/или независно од појединачних делова. Ослањањем на Аристотелову мисао о сврси која претходи интересима и средствима ауторка ће нагласити врсту телеолошког погледа на етику, у оквиру ког се етичке акције не процењују само на основу њихових исхода, него и по њиховом усклађивању са сврхом уопште. Тек освешћивање позива на такву сврховитост твори човека и грађанина, односно сврховитост једног народа ако на уму имамо ауторкину тезу. Појединачно се тако види као у основи релационо – његов идентитет је испреплетен са идентитетом и потребом (у овом случају шире) заједнице. Свест о јединству и целовитости балканских народа двојачко се интонира – она је у исто време и најснажнија и најнеуралгичнија тачка. Балкан односно свест балканских народа о заједничкој земљи поставља се као крајња сврха (за себе), као „проблем и идеал” (Секулић 2023б: 54). Та проблематичност види се у неспособности страног света и „великих” народа да ту целовитост разумеју, што ауторка поставља као условљено незнањем и балканским искуством. Стога примећује неретку представу Балкана као разбијеног брода, „који још и даље љуља бура неслоге и нетрпељивости, и који неминовно мора да држи неко споља, да не потоне” (Секулић 2023б: 54). Једино знање које страни

свет о Балкану има (и користи) сводљиво је на знање о заборавности балканских држава. У том смислу да се говори о својеврсном свесном удаљавању ауторке од страног света и одабирању свог, балканског света, који не сме дозволити да међусобне несугласице подрију вишевековне заједничке традиције. Ревитализацију сећања и живљења у заједничком види као могућу једино у условима разума и пријатељства. Идеал Балкана она тако обликује мишљу да треба „владати и живети, бранити се и развијати на основи разума и пријатељства” (Секулић 2023б: 55). Свест о целини активира се кроз подсећање на неговање свог – сељака, поља, шума, градова, позоришта, битака, гробља, победа и пораза – у трајању. Само напором да се своје осети и да се по своме живи омогућава се претрајавање и уздизање у општечовечно.

Ако есеје *Проблем малој народа* и *Балкан* сместимо у шире оквире, оквире њених ранијих политички одређених или ангажованих есеја, пред нас се поставља јединствен мозаик. Сагледана у дијахронијској равни, ауторкина мисао показује се у непрестаном прегнућу да се открије и/или дође до онога што може да представља идеални српски простор. Не простор схваћен у својим учртаним државним границама већ простор схваћен у домену свега онога што смо били, јесмо и настојимо да будемо као заједница, односно онога што нисмо и не смемо бити. Независно од тога да ли бира културни или борбени национализам, живот нације за себе или заједно са другима, Исидора Секулић стреми ка изналажењу оног правца који би једној националној заједници обезбедио право на живот. У том смислу есеји *Проблем малој народа* и *Балкан* претпостављају највиши степен њене уроњености у позиве историјског наслеђа, али и тренутка, независно од тога колико практично (не) оствариве захтеве у њима излаже.

## ИЗВОРИ

- Секулић 1941: И. Секулић, „Проблем малог народа“, *Аналистички тренуци и теме*, књ. 1, Београд: Млада Србија, 118–122.
- Секулић 1966а: И. Секулић, „Културни национализам“, *Служба*, Сабрана дела Исидоре Секулић, књ. 12, Нови Сад: Матица српска, 120–129.
- Секулић 1966б: И. Секулић, „Културне силе“, *Служба*, Сабрана дела Исидоре Секулић, књ. 12, Нови Сад: Матица српска, 111–114.
- Секулић 2023а: И. Секулић, „Наша народна песма у Вуковој години“, *Културни национализам*, Београд: Catena mundi, 41–46.
- Секулић 2023б: И. Секулић, „Балкан“, *Културни национализам*, Београд: Catena mundi, 52–55.

## ЛИТЕРАТУРА

- Јанић 2014: Ђ. Ј. Јанић, „Проблем нације у делу Исидоре Секулић“, *Исидоријана: књижевни зборник*, ур. М. Магарашевић, год. XVI–XX, св. 15–17, Београд: Удружење „Исидора Секулић“, 219–239.
- Kitromilides 1996: P. Kitromilides, „Balkan Mentality: History, legend, Imagination“, *Nations and Nationalism*, Volume 2, Issue 2, pp. 163–191.
- Самарџић 1990: Р. Самарџић, „Косовско опредељење у Срба“, *Косовско опредељење*, Београд: Српска књижевна задруга, 29–45.
- Џвијић 1987: Ј. Џвијић, *Антропоеографски и етнографски сисии*, Сабрана дела Јована Џвијића, 4/1, Београд: САНУ.

Nevena S. MITROVIĆ

NATIONAL IDEAS IN THE INTERWAR ESSAYS OF ISIDORA SEKULIĆ

SUMMARY

The main aim of the paper is to explore the modalities within which Isidora Sekulić shapes her conception of the (Serbian) national community, its historical dynamics and foundations, as well as the way in which she interprets its past and cultural and political heritage. By interpreting essays written in the interwar period, we will attempt to shed light on the author's immersion in or distance from the historically current moment, as well as the peculiarities that appear in her thought system, which are recognized as different in comparison to essays from the beginning of the second decade of the 20th century. An analysis of earlier essays has shown the author's constant movement between culture and combativeness as possible principles that would ensure national freedom. The liberation of Serbian territories achieved during the First and Second Balkan Wars, as well as the First World War, led to an expansion of the observed horizon, which will be visible in the interwar essays primarily through the problematization of the term *small people*, the conceptualization of the term *racial* and breakthroughs into the Balkanist discourse.

*Keywords:* Isidora Sekulić, essay, nationalism, national identity, cultural heritage, collective memory.